

*DIARIO DI VIAGGIO MLETAČKOG DRAGOMANA
GIOVANNIJA BATTISTE CALAVRÒ-IMBERTIJA
IZ 1761. GODINE*

Milorad PAVIĆ

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru

Zadar, Hrvatska

Marin BANOVIĆ

Odjel za povijest, Sveučilište u Zadru

Zadar, Hrvatska

UDK: 910.4(091)“1761“

DOI: 10.21857/9e31lhxr6m

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 5. svibnja 2024.

Putopisi kao književni žanr pokazuju se kao nepresušno vrelo informacija vezanih uz povijesne, geografske i ostale aspekte promatranog prostora, a njihovom se kontekstualizacijom stječe uvid u okolnosti njihova nastanka. U ovom se radu razmatra putopis *Diario di viaggio*, Giovannijs Battiste Calavrò-Imbertija iz 1761. godine koji se nalazi u fondu Mletački dragoman Državnog arhiva u Zadru. Detaljnom raščlambom *Diarija* nastoje se otkloniti dvojbe oko autorstva putopisa, predstaviti dragomansku obitelj Calavrò-Imberti, čije su karijere dijelom obilježene i službom u Zadru, te obraditi jedan segment diplomatskih odnosa Mletačke Republike i Osmanskog Carstva, u čijoj funkciji je i opis geografskog prostora od Carigrada do otoka Tenedosa.

Cljučne riječi: putopis, dragomani, Calavrò-Imberti, 18. stoljeće, Osmansko Carstvo.

UVOD

U dosadašnjoj europskoj historiografiji, arhivistici i publicistici objavljeni su i obrađeni brojni ranonovovjekovni putopisi¹ od Venecije do Carigrada, bilo da su opisivali putovanje morem ili kopnom. Neki od njih doživjeli su više izdanja i prijevode na druge jezike, dok su druge višestruko obrađivali znanstvenici različitih disciplina. Pregledom dragomanskih spisa pohranjenih u Državnom arhivu u Zadru pažnju nam je pobudio rukopis jednog neobjavljenog i neistraženog putopisa od Tenedosa do Carigrada iz 1761. godine, autora mletačkog dragomana Giovannijs Battiste Calavrò-Imbertija. Pored nedovoljne i nesustavne istraženosti spisa iz ostavštine mletačkih dragomana u Zadru, glavni razlog izostanka stručnog interesa za ovaj putopis zasigurno su njegove sadržajne osobine jer tretira isključivo osmanski prostor, dok je njegov položaj u spisima

¹ Književna vrsta u kojoj pisac iznosi doživljaje i dojmove o predjelima kojima je putovao. Milivoj SOLAR, *Književni leksikon*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2011., 394 – 395.

tog arhivskog fonda poprilično dekontekstualiziran. Upravo je pitanje sadržaja (teksta) i provenijencije (konteksta) toga spisa predmet višeslojne obrade u ovome radu, kako bi se omogućila njegova valorizacija na pravi način.

PUTOPISNI ŽANR U RANOM NOVOM VIJEKU

Putopis Giovannija Battiste Calavrò-Imbertija, premda tretira osmanski prostor, mogao bi se okarakterizirati kao talijanski, vodeći se jezikom na kojem je napisan, a potom i porijeklom autora. Općenito, talijanski putopisi koji obrađuju putovanja Mramornim morem kao sastavni dio puta od Venecije do Carigrada najbrojniji su među putopisima ostalih naroda i često su poslužili kao predložak za izradu njihovih putopisa na spomenutoj ruti. Imbertijev putopis pravi je klasični putopis, odnosno putopis u pravom smislu riječi, jer uz opis puta nije lišen vremenske sastavnice, kao ni osobne impresije i mišljenja autora. Među putopise u širem smislu riječi moglo bi se ubrojiti nekoliko vrsta putopisa, a svima je zajedničko to što u njima nema vremenske odrednice, kao ni utiska pripovjedača. Samo da navedemo glavne grupe: riječ je o znanstvenim putopisima poput izolara, geografsko-statističkih opisa protkanih povijesnim činjenicama, te portulanskim tekstovima potpuno pragmatične naravi i ograničenih samo na plovidbeni kontekst. Klasični pak putopisi uz prostornu komponentu – opis prostora kojim se putuje – stavljaju naglasak na vremensku sastavnicu u kojoj se putovanje odvija. U takvom kontekstu obraća se pažnja i na događanja za vrijeme putovanja, kao i na utiske pripovjedača, a ne samo na put, bilo morski ili kopneni.²

Sadržaj putopisa u velikoj je mjeri ovisio o tome što je najviše zaokupljalo pažnju putnika dotičnim prostorom u određeno vrijeme. Unatoč tomu, nemjerljiv je pečat autora koji je ostavio u svojim djelima, a koji je ponajviše ovisio o profesiji autora i njegovim osobinama te motivima putovanja. Autori hodočasničkih putopisa ne zaobilaze opis značajnijih crkava s relikvijama. Putnici namjernici i ljubitelji starina inspiraciju traže u ruševinama i ostatcima brojnih antičkih građevina. Putopisi tajnika političkih poslanika ne s manje žara opisali su stanje utvrda na terenu i političko uređenje pojedinih država. Paralelno s takvim podatcima, u putopisima su se donosile i raznovrsne druge informacije: o stanovništvu određenog područja, o njegovoj prošlosti ili pak mitološkoj predaji, koja je često našla odraza u lokalnim toponimima, o gospodarskim aktivnostima

² Milorad PAVIĆ, *Istočni Jadran u talijanskim tiskanim geografskim priručnicima 16.–18. stoljeća*, doktorska disertacija, Zadar, 2006., 13 – 14.

i nizu drugih stvari. Brojna putopisna izvješća nisu uvijek bila namijenjena široj čitalačkoj publici. Velik dio njih naručivao se za potrebe vođenja državne politike određene države. Obavijesti koje su donosila takva izvješća većinom su bile tajne, pa se takva djela uopće nisu tiskala. U većini slučajeva podatci u njima bivali su najtočnijima jer su djelomice nastajali kao rezultat rada na terenu sa sredstvima za istraživanje koja je osigurala država.³

Neovisno o profilu autora, odnosno vrsti informacija koje su najviše zastupljene u ranonovovjekovnim putopisima, s obzirom na vrijeme nastanka putopisi općenito pokazuju neke zajedničke značajke – putopisi su tijekom ranog novog vijeka prošli svojevrstu katarzu, od skromnih opisa bez jasne koncepcije i s nepotpunim i neobjektivnim sadržajem te se razvili u prave znanstvene radove s jasno razrađenom metodologijom. Put koji su pri tome prolazili često je bio prepun lutanja i traženja pravih rješenja. Napredak je mogao biti ostvaren samo kritičkim pristupom prema ranijim saznanjima te primjenom suvremenog istraživačkog instrumentarija. Suvremeniji pristup istraživačkom procesu nadgradnjom prethodnih spoznaja omogućio je izrastanje nove kvalitete i otvaranje novih pravaca i područja razvoja svekolikih spoznaja, premda u prvom redu geografsko-historijskih.

Putopisi 16. stoljeća u prvo su vrijeme, s obzirom na opseg ponuđenih informacija, većinom bili oslonjeni na antičku viziju promatranog prostora, a podatci iz antičkih djela preuzimaju se gotovo bez ikakve provjere. Talijanski putopisi koji tretiraju Osmansko Carstvo svojeg glavnog predstavnika imaju u putopisu Benedetto Ramberta *Delle cose dei turchi Libri tre* u kojem osobno kao i Calavrò-Imberti dva i pol stoljeća kasnije po dolasku u Carigrad, u dvije knjige opisuje Portu kao upravno tijelo na Sulejmanovu dvoru te institucije Osmanskog Carstva i način upravljanja njime. S vremenom antička slika u putopisima blijedi, premda je u 17. stoljeću u njima još uvijek prisutna. Ipak, eruditski pristup koji počinje prevladavati u drugoj polovici 17. stoljeća omogućuje da se površne spoznaje o određenim pojavama zamijene dubljim zapažanjima. Opisi su opširniji, kompaktniji i ne ostaju samo na opisu nekih pojava, već ih se nastoje pobliže objasniti.

Najznačajniji talijanski putopisi 17. stoljeća koji tretiraju sličnu tematiku kao Calavrò-Imberti djela su Michelea Benvenge i Antonija Benettija.⁴ Objema putopisima zajedničko je s Calavrò-Imbertijevim putopisom to što su se njihovi

³ M. PAVIĆ, *Istočni Jadran*, 6, 305.

⁴ Michele BENVENGA, *Viaggio di Levante con la descrizione di Costantinopoli*, Bologna, 1688.; Antonio, BENETTI, *Viaggi a Costantinopoli di Gio. battista Donado, spedito bailo alla Porta ottomana l'anno 1680.*, Venezia, 1688.

autori nalazili u pratnji novopostavljenih baila u Carigrad, prvi u pratnji Pietra Civrana (1679. – 1681.), dok je potonji putovao s Civranovim nasljednikom Giovannijem Battistom Donatom. Mandati obojice baila bili su obilježeni problemima,⁵ za razliku od Pietra Correra (1761. – 1764.), sedamdesetak godina kasnije, čiji je mandat protekao u najboljem redu i na zadovoljstvo obiju strana, kako Mletačke Republike tako i Osmanskog Carstva.

Tijekom vremena povećana prostorna mobilnost i rastući trend izdavaštva i čitanja dovodi do daljnjeg usavršavanja djela koja se bave opisom prostora. Usljed naglo rastućeg broja novih spoznaja dolazi do njihova preispitivanja čime se kvaliteta predočenih informacija nemjerljivo poboljšava, a samim time i njihova vjerodostojnost.⁶ Pod utjecajem erudicije i prosvjetiteljstva u XVIII. stoljeću nastaju voluminozna djela u više svezaka, koja nastoje objediniti sva znanja o pojedinim regijama iz geografije, povijesti, gospodarstva te iz drugih područja ljudske djelatnosti, ali i prirode kao čovjekova okružja. Posljedično dolazi do profiliranja različitih znanstvenih disciplina, a putopisi nerijetko postaju način prezentiranja rezultata istraživanja i novih spoznaja.

MLETAČKI DRAGOMAN U SLUŽBI BAILA

Kako bi se kontekstualizirao putopis koji je predmetom ovoga rada, potrebno je najprije osvjetliti dvojicu protagonista tog jednoipolmjesecnog putovanja, odnosno poveznicu novoimenovanog mletačkog baila u Carigradu, Pietra Correra, s autorom putopisa, mladim mletačkim dragomanom iz

⁵ Bailo Pietro Civran bio je, vrlo brzo po dolasku u Carigrad koncem 1679., već u siječnju 1680., suočen s nizom optužbi osmanske strane, zbog kojih je kao mletački predstavnik morao platiti odštetu, te je doživljavao šikaniranje osmanskih vlasti sljedećih godinu i pol dana sve dok sporovi nisu riješeni, do odlaska iz Carigrada za Veneciju u kolovozu 1681. Njegov nasljednik na poziciji baila, Giovanni Battista Donato, također je ušao u nemilost Porte, jer se tijekom njegova mandata dogodio težak incident kod Zemunika 1682., kada su Morlaci ondje napali i ubili, prema navodima Osmanlija, preko 200 osmanskih vojnika. Nametnuta visoka odšteta koju je *Serenissima* morala podmiriti naišla je na osudu Senata, a bijes osmanskih velikodostojnika svaljivao se na bailova leđa, te je Donato na koncu suspendiran pa je morao napustiti Carigrad u svibnju 1683. Treba istaknuti da je tijekom mandata obojice baila veliki vezir bio Kara Mustafa paša koji je vodio jaku antikršćansku politiku i u ljeto 1683. napao Beč i na koncu gurnuo Veneciju u Svetu ligu. Opširnije vidi: Gino BENZONI, Civran Pietro, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 26, 1982., [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-civran_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-civran_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno 3. 8. 2022.; Giuseppe, GIULLINO, Donà (Donati, Donato), Giovanni Battista, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 40, 1991., [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-dona_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-dona_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno 3. 8. 2022.

⁶ M. PAVIĆ, *Istočni Jadran*, 6 – 7.

obitelji Calavrò-Imberti. Svaki je mletački bailo, osim predstavljanja Mletačke Republike u kreiranju odnosa s Osmanskim Carstvom, imao i vrlo važnu zadaću zastupanja interesa mletačkih građana, najčešće trgovaca s obzirom na ondje razgranatu mletačku trgovačku mrežu. Bailo bi nakon ugovora s Osmanskim Carstvom bivao službeno postavljen na godinu dana, premda je njihov mandat uglavnom trajao oko tri godine.⁷ Dužnost baila mogla je biti prekinuta i ranije u slučajevima nedovoljne umješnosti u vođenju diplomatske aktivnosti i nezadovoljenja očekivanja *Serenissime* te zbog izdaje mletačkih interesa. Bailo je bio najvažniji diplomatski predstavnik Mletačke Republike te bi bailima po uspješnom okončanju mandata vrata uspona u diplomatskoj karijeri bila širom otvorena, a neki su od njih tijekom svoje kasnije političke karijere čak postali mletački duždevi.

U vršenju državničke, ambasadorske službe bailu je pomagalo brojno osoblje poznato kao *famiglia*, među kojima su po odgovornosti najvažniju ulogu imali dragomani. Zbog opsega poslova u službi Mletačke Republike istovremeno je bilo više dragomana, a njihova služba, osim u poslovima tumača za osmanski jezik te prevodioca u bailovoj odnosno mletačkoj korespondenciji s osmanskom kancelarijom, očitovala se u nizu drugih poslova. Prisustvovali su sjednicama osmanskog carskog vijeća kada se raspravljalo o odnosima s Mletačkom Republikom, štitili interese mletačkih trgovaca i građana, bili u pratnji poslanstava mletačkih dužnosnika po teritoriju Osmanskog Carstva, sudjelovali u razgraničenjima mletačkog *Stato da mar* s Osmanskim Carstvom, a i sami u nekim poslovima morali preuzimati inicijativu u zaštiti mletačkih interesa. Stoga ne čudi pridavanje dramatičnih pridjeva dragomanskoj službi, poput: *un'impiego tanto difficile, e pricoloso*.⁸ Dragomani su novačeni među *giovani di lingua*, mladićima dovedenim iz Venecije i *Stato da mar* kako bi kroz višegodišnju obuku stekli znanje iz osmanskog i ostalih orijentalnih jezika, te kao dragomani bili odani Mletačkoj Republici i branili njezine interese, pa je njihova lojalnost morala biti neupitna. Stoga nije bila rijetkost da među dragomanima nalazimo članove iste obitelji, a takav slučaj bio je i s piscem ovoga putopisa, Giovannijem Battistom Calavrò-Imbertijem koji se sa svojim bratom Cosimom, obojica u svojstvu *giovani di lingua*, našao u pratnji svoga oca – uglednog dragomana Marina Calavrò-Imbertija prilikom službenog dočeka i pratnje novoimenovanog baila Pietra Correra na putu od Tenedosa do Carigrada.

⁷ Stefan HANSS, *Baili e ambasciatori*, u: *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti*, Zbornik radova, ur. Maria Pia Pedani, Venezia, 2013., 38 – 39.

⁸ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD), *Mletački dragoman* (dalje: MD), kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 1r (23. VIII. 1770.).

Uslijed povećanja obima aktivnosti baila, tijekom stoljeća se broj dragomana povećavao, da bi ih sredinom 17. stoljeća već bilo sedam.⁹ Glavni među dragomanima bio je veliki dragoman koji je, s obzirom na bailovu opterećenost svakodnevnim posjetama mletačkih trgovaca i građana te rješavanje njihovih problema, bio glavni u obrani mletačkih državnih interesa na Porti. Mali dragoman bio je uključen u rješavanje problema mletačkih trgovaca u poslovima u koje su bili involvirani i osmanski građani. Putni dragoman ili *dragomano di strada* bio je pratilac baila na njegovim putovanjima u Carigrad i izvan njega, a sudjelovao je i u pregovorima oko razgraničenja mletačkog *Stato da mar* s Osmanskim Carstvom. Četvrti dragoman morao je stalno biti prisutan u bailatu, zbog niza poslova koji su iziskivali lingvističku potporu u korištenju orijentalnih jezika, bilo kao tumač ili u službenoj prepisci s osmanskom kancelarijom. Postojalo je još nekoliko dragomana koji nisu samostalno vodili resore poput ranije navedenih, već su njima bili na ispomoći.¹⁰

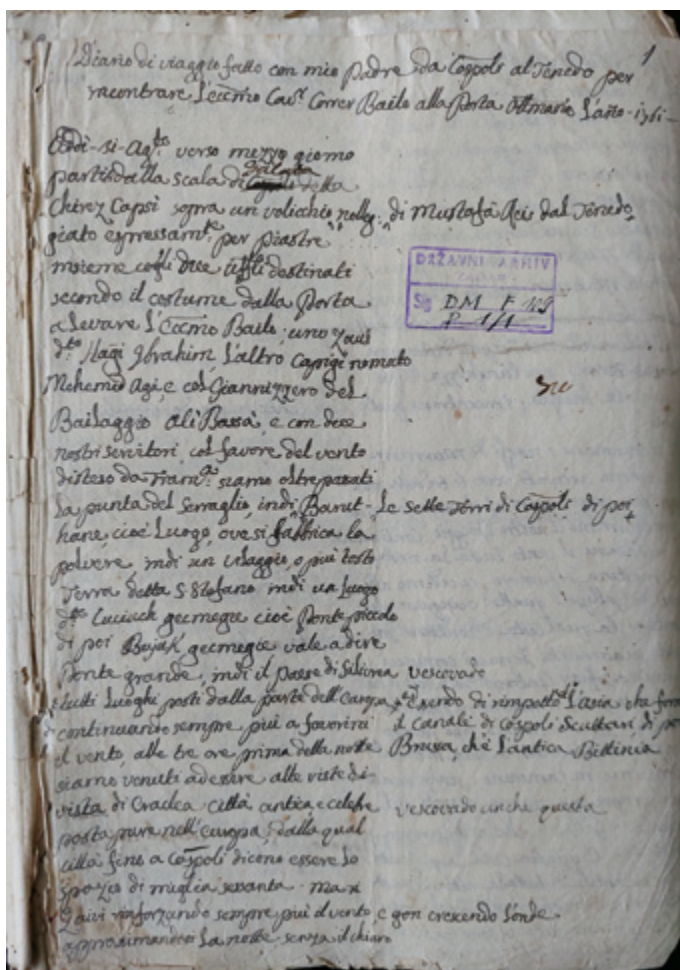
RUKOPIS(I) PUTOPISA *DIARIO DI VIAGGIO*

Rukopisi putopisa čije se autorstvo pripisuje mletačkom dragomanu Cosimu Calavrò-Imbertiju čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru, u fondu Mletački dragoman. Prvi rukopis (HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 1) naslovljen je s *Diario di viaggio fatto con mio padre da Costantinopoli al Tenedo per incontrare l'eccelesissimo Cavalier Correr Bailo alla Porta Ottomana l'anno-1761-*. Taj rukopis ima ukupno 22 uvezana lista pri čemu je 19 listova ispisano obostrano, 1 list ispisan je jednostrano dok posljednja 2 lista nisu ispisana.

Drugi rukopis (HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 2) naslovljen je s *Diario del viaggio di andata [... Costantinopoli] all'Isola del Tenedos fatto dal [Veneto Dragomano ...] Calavrò Imberti per incontrare ed accompagnare in Costantinopoli l'eccelesissimo Cavalier Pietro Correr spedito dalla Repubblica Serenissima per suo Bailo alla Porta Ottomana l'anno 1761: formato il [dello] Diario dal Giovane di Lingua Giovanni Battista figlio del suddito Dragomano con cui era insieme*. Ovaj rukopis ima ukupno 36 uvezanih listova pri čemu je 30 listova ispisano obostrano, 2 lista ispisana su jednostrano te 4 lista nisu ispisana.

⁹ Osim dragomana, koji su bili u službi mletačke kancelarije u Carigradu, dragomane (ponajprije kao tumače za osmanski jezik) nalazimo i u službi mletačkih konzula te diplomatskih predstavnika i konzula ostalih zemalja, o čemu svjedoči sam putopis: HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 1, fol. 6v.

¹⁰ Eric R. DURSTELER, *Venetians in Constantinople*, Baltimore, 2006., 36.

SLIKA 1. Prva stranica Putopisa iz 1761. (izvor: HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 1, fol. 1r.)

Oba rukopisa dakle ukupno imaju 101 stranicu pisanog teksta. U oba rukopisa tekst u narativnom obliku pisan je u stupcu uz lijevu marginu lista dok je desna polovica lista ostala prazna, odnosno na njoj su ispisani komentari, dopune i ispravke tijela teksta. Prvi rukopis (p. 1) sačuvan je bez većih oštećenja, dok je drugi rukopis (p. 2) teže čitljiv zbog promjene svojstava tinte i papira. Iako je sadržaj oba rukopisa načelno isti, vidljivo je da je prvi rukopis sadržajno sređenija i estetski urednija verzija drugog rukopisa. Stoga se prilično sigurno može ustvrditi da je drugi rukopis nastao kronološki prije prvog rukopisa, vjerojatno na samom putovanju, pa otuda njegova manja urednost i podložnost oštećenjima.

PITANJE PROVENIJENCIJE PUTOPISA

No kako su se i kada rukopisi dnevnika s putovanja Egejskim i Mramornim morem u autorstvu mletačkog dragomana na službi u Carigradu našli u Zadru? Braća blizanci Cosimo i Giovanni Battista,¹¹ koji su u trenutku nastanka dnevnika na putovanju 1761. godine bili u statusu *giovani di lingua* uz svojega oca dragomana Marina na službi u Carigradu, tijekom kasnije su se karijere našli i na službi u Zadru.

Njihov boravak u Zadru nije slučajna. Prema nepisanom običaju koji se ustalio tijekom niza godina mletačko-osmanskog razgraničenja na istočnom Mediteranu, Mletačka Republika je službu dragomana – osim u Veneciji i osmanskoj prijestolnici na Bosporu – trajno održavala i na Krfu (s povremenom ispostavom u obližnjoj Pargi), te Zadru kao važnim pokrajinskim središtima i geostrateškim položajima njezina pomorskog imperija. Drugim riječima, dragomani su rotirani između te četiri glavne diplomatske ispostave.¹² Zadar je kao upravno-administrativno središte provincije Mletačke Dalmacije i Albanije imao važno mjesto u ranonovovjekovnoj konstelaciji političkih odnosa u jugoistočnoj Europi i na Sredozemlju. Od početka 15. stoljeća zadarska kancelarija posreduje u komunikaciji s Ugarsko-hrvatskim Kraljevstvom i njezinim feudalcima, ali i s plemstvom drugih slavenskih etničkih skupina u dubljem zaleđu. Dolaskom Osmanlija u dalmatinsko zaleđe potkraj toga stoljeća, zadarska kancelarija opet ima važnu ulogu u prvim mletačkim diplomatskim odnosima s Osmanlijama pa je tada i ondje uspostavljena služba dragomana. Njih je na službu u Zadar imenovao generalni providur, a potvrđivao dužd ili Senat.¹³

Biografskim crticama nekih članova mletačke obitelji Calavrò-Imberti u dosadašnjoj se historiografiji bavio samo hrvatski povjesničar Ivan Pederin. Osim toga, on je po prvi puta sustavno i na jednome mjestu donio niz vrijednih spoznaja o nastanku, razvoju i djelovanju službe dragomana u Mletačkoj Republici što ih je crpio iz bogatog arhivskog fonda Državnog arhiva u Zadru. Ponovnim uvidom u spise koje je prije više od tri desetljeća konzultirao Pederin, kao i u druge spise iz istoga fonda, ukazala se potreba za ponešto preciznijom interpretacijom onih povijesnih izvora koji sadrže biografske podatke o trojici dragomana iz obitelji Calavrò-Imberti.

¹¹ Natalie E. ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, Ithaca, 2022., 83.

¹² U jednom se spisu navodi [...] *circolare in regulate turno li Dragomani all'esiggenza del publice servizio* [...] (HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 25r (nečitko, 1793.)).

¹³ Ivan PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV do XVIII stoljeća i njihova služba, *Istorijski zbornik*, sv. 9, Banja Luka, 1988., 36, 38, 41 – 42, 45 – 46, 50. O ulozi i praktičnoj strani djelovanja dragomana u Dalmaciji vidi: Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *Problematika prevođenja povijesnih dokumenata na talijanskom jeziku*, Zadar, 2018., 45 – 54.

Za potpuniju sliku o dragomanima iz mletačke obitelji Calavrò-Imberti u kontekstu putopisa iz 1761. i njegova mjesta u zadarskom arhivu treba se vratiti nekoliko godina unazad.¹⁴ U pismu koje je Senatu 11. srpnja 1757. godine poslao novoizabrani bailo Francesco Foscari u kontekstu organizacije njegova odlaska na dužnost u Carigrad, napominje da bi ondje s njim trebao poći (točnije „vratiti se“) i dragoman Marin Calavrò-Imberti.¹⁵ S ocem Marinom tada će u pratnji baila Foscarija poći i mladi Giovanni Battista koji je dva mjeseca ranije, 17. svibnja 1757., od Senata potvrđen kao *giovane di lingua*.¹⁶ Ondje je jamačno u isto vrijeme otputovao i drugi Marinov sin Cosimo.

Nešto ranije, Giovanni Battista i Cosimo su odlukama Senata primljeni u diplomatsku službu Mletačke Republike, i to na preporuku bivših baila Francesca Reniera i Antonija Dieda.¹⁷ U pozadini toga izbora zasigurno je bio ugled njihova oca Marina. U duždevoj dukali od 17. srpnja 1756. o zaslugama i kvalitetama Marina Calavrò-Imbertija, koji je dotad bio u službi više od 40 godina, piše se biranim riječima, štoviše ističe se da je za *Signoriju* žrtvovao i život jer je upravo oslobođen od turskih okova.¹⁸

Kako god, glava ove dragomanske obitelji Marin Calavrò-Imberti djelovao je u Carigradu uz baila Francesca Foscarija (1757. – 1761.). U jednom izvješću (*dispaccio*) poslanom iz Pere 3.2.1758.MV/1759. Foscari prenosi Marinovu ponudu Senatu da u diplomatsku službu primi i njegova trećeg sina Marca, prije njegova umirovljenja. Pritom se u pozitivnom kontekstu spominju Giovanni Battista i Cosimo kao *attual giovine di lingua*.¹⁹

Kako će se vidjeti prilikom obrade sadržaja samog putopisa, dragoman Marin Calavrò-Imberti ostao je neko vrijeme i u službi baila Pietra Correra koji je godine 1761. zamijenio svoga prethodnika Francesca Foscarija. Doduše, on je i prije smjene u bailatu zatražio umirovljenje, kako čitamo u molbi koju je Senatu

¹⁴ Točno mjesto podrijetla ove mletačke obitelji i biografski podatci njezina rodonačelnika još nisu utvrđeni (N. E. ROTHMAN, *The Dragoman Renaissance*, 29).

¹⁵ Filippo Maria PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, Venezia, 2007., 4, 6.

¹⁶ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 3r (nedatirano).

¹⁷ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 18r (28. III. 1757.); I. PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana, 47.

¹⁸ [...] *distinte le benemerenze della Famiglia, e della persona del Fedelissimo Dragomano Marin Calavrò-Imberti. Discendente egli da auttori che hanno date singolari prove di fede, e di vero cuore in servizio della Signoria nostra, sacrificando le sostanze, e la vita rimasto egli solo superstite ma schiavo in mano de' Turchi liberato appena dalle Catene [...]*, HR-DAZD, MD, kut. 38, fil. 123, p. 29, fol. 3r (17. VII. 1756.).

¹⁹ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 168; Osim sinova Cosima, Giovannija Battiste i Marca, Marin Calavrò-Imberti imao je i kćer Margheritu (HR-DAZD, MD, kut. 38, fil. 123, p. 29, fol. 3r (17. VII. 1756.).

u njegovo ime 4. lipnja 1761. poslao bailo Foscari, te će nakon nekog vremena biti umirovljen na Krfu.²⁰ Sinovi Giovanni Battista i Cosimo ostali su u Carigradu i nakon očeva odlaska na Krf.

Giovanni Battista je u Carigradu postao punopravni dragoman. Osim pod bailom Foscarijem u statusu *giovane di lingua*, služio je i za vrijeme mandata idućih baila Correra i Ruzzinija (1764. – 1767.) o čemu piše *di felice ricordanza*. U vrijeme mandata baila Giustiniana (1767. – 1771.) bio je u službi kućnog dragomana i s posebnim zadatkom prevođenja listina. Kao da se može naslutiti gorčina kojom u autobiografskim redcima o toj fazi svoje karijere Giovanni Battista piše, napominjući ogroman opseg poslova koje je radio za čitav bailat, ali za malu naknadu. Služio je i pod bailom Renierom (1771. – 1775.) te Gradenigom (1775. – 1778.), a onda mu je „napokon uspelo“ dobiti dopuštenje napustiti Carigrad.²¹

Došavši u posjet ocu na Krf, ne nalazi ga živa. Nakon nekoliko ondje provedenih mjeseci dobiva službu u Carigradu uz baila Memma (1778. – 1781.) za kojega je radio *diverse mansioni per tutto il Bailaggio*, uključujući obavljanje zadataka putnog dragomana i dragomana kuće,²² a potom ga je isti bailo u studenom 1778. postavio na mjesto učitelja orijentalnih jezika (*maestro di giovani di lingua*) u Peri u Carigradu.²³

Otrpilik u to vrijeme narušeno mu je zdravlje. Kirurg baila Memma nakon obavljenog pregleda Giovannija Battiste u travnju 1781. drži da uzrok njegove jake migrene i problema s očima leži u carigradskom zraku, pa mu preporučuje izbjivanje jer već primijenjeni lijekovi nisu rezultirali oporavkom.²⁴ Unatoč tomu ipak je ostao i u službi Memmova nasljednika Garzonija (1781 – 1785).²⁵ U tom se razdoblju njegovo zdravstveno stanje još više pogoršalo pa se zajedno s Garzonijem vraća u Veneciju nakon trideset godina vjerne službe u Carigradu. Ondje mu liječnici određuju liječenje s nadom da će izbjeći kirurški zahvat te u trenutku kada je htio zatražiti produljenje boravka u prijestolnici, u prosincu 1786. godine, stiže mu dekret Senata kojim je na prijedlog bivših baila imenovan na mjesto glavnog učitelja škole orijentalnih jezika (*maestro nella scuola di Lingua Turca*) koja se upravo otvarala u Veneciji. I ovdje pomalo ogorčeno Giovanni Battista piše kako nije dobio dodatak na njegova uobičajena primanja.²⁶ Sačuvana

²⁰ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 466 – 467.

²¹ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 3r (nedatirano).

²² HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 3v (nedatirano).

²³ HR-DAZD, MD, kut. 39, fil. 124, p. 1, fol. 60r (24. XI. 1778.), fol. 74r (19. XII. 1786.).

²⁴ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 5r (10. IV. 1781.).

²⁵ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 3v (nedatirano).

²⁶ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 4r (nedatirano); HR-DAZD, MD, kut. 39, fil. 124, p. 1, fol. 68r-69r (30. XII. 1786.).

korespondencija s Bečom koji je također imao dragomansku školu, nabavka udžbenika, kao i nekoliko njegovih vlastitih neobjavljenih udžbenika, gramatika i rječnika u rukopisu ukazuju na to da je glavni teret prilikom osnivanja te škole podnio upravo Giovanni Battista.²⁷

Nakon 36 godina rada u službi *Serenissime* Giovanni Battista u siječnju 1792. podnosi molbu Senatu za umirovljenje zbog lošeg zdravstvenog stanja, što je na preporuku vijeća bivših baila i magistrature *V savii alla mercanzia* te nakon pregleda dvojice liječnika dužd Lodovico Manin odobrio tek u srpnju 1796., dakle nakon 40 godina službe.²⁸ Sudeći prema korespondenciji između magistrature *V savii alla mercanzia* i mletačkog generalnog providura mora Angela Memma, Giovanni Battista je odluku o umirovljenju jamačno dočekaao na Krfu gdje mu je u međuvremenu u srpnju 1793. određena dragomanska služba na mjestu brata Cosima. U pismu se generalni providur mora o dvojici braće izražava biranim riječima.²⁹ Iz sačuvane prepiske iz godina koje su uslijedile nakon umirovljenja, a koju potpisuje sam Giovanni Battista, proizlazi da je mir nastavio uživati na Krfu.³⁰

Karijerni put Cosima Calavrò-Imbertija nakon 1761. poznat nam je u mnogo manjoj mjeri. Tako je nakon službe u Carigradu, Krfu i Pargi³¹ Cosimo u Zadru pri kancelariji generalnog providura zasigurno službovao već početkom 1796. godine kada je datiran njegov prijevod jednog turskog pisma pristiglog u Zadar,³² zamijenivši ondje dragomana Antonija Callegarija. Cosimo je već u ljeto 1796. u ime Mletačke Republike putovao iz Zadra u Travnik kako bi uspostavio diplomatske odnose s novoizabranim pašom.³³ Padom Mletačke Republike 1797. godine mletački su dragomani „rado odlazili“ u austrijsku službu,³⁴ pa je tako i Cosimo 21. kolovoza 1797. novoj dalmatinskoj pokrajinskoj upravi u Zadru pisao kako je više od 40 godina bio u službi mletačke aristokracije u Carigradu, Krfu i u Dalmaciji otvorivši vrata suradnji i s novom vlasti. Već 29. kolovoza

²⁷ O djelovanju ove škole vidi više u I. PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana, 47 – 49.

²⁸ I. PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana, 49. Usp. HR-DAZD, MD, kut. 38, fil. 123, p. 29, fol. 1r-2r (11. I. 1792.), fol. 4r-5r (21. XII. 1792.). U kolovozu 1792. liječnik u Veneciji ga nalazi u takvom stanju da piše kako Giovanni Battista nije u stanju poduzeti dulju plovidbu bez da život izloži opasnosti (HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 10r (23. VIII. 1792.)).

²⁹ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 2r (21. VII. 1793.), fol. 21r (12. VI. 1793.).

³⁰ HR-DAZD, MD, kut. 34, fil. 117, p. 17; Usp. HR-DAZD, MD, kut. 39.

³¹ HR-DAZD, MD, kut. 34, fil. 117, p. 3.

³² HR-DAZD, MD, kut. 3, fil. 34, p. 63, fol. 1r-2r (verso li 7./8. I. 1795.MV).

³³ HR-DAZD, MD, kut. 27, fil. 103, p. 22, fol. 11r-12r (22. XI. 1796.). O tom diplomatskom putovanju vidjeti: HR-DAZD, MD, kut. 36, fil. 120, p. 27, p. 42, p. 43.

³⁴ I. PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana, 50.

1797. dobio je odgovor u kojem je potvrđen nastavak njegova mandata te mu se određuje plaća.³⁵

I Giovanni Battista je nakon promjene vlasti ostao na Krfu kao tamošnji dragoman sve dok ga nova austrijska vlast iz Venecije 25. rujna 1798. nije obavijestila da su njegove funkcije prestale činom pada Mletačke Republike, te da je lišen primanja.³⁶ Tako se i on nakon više od 40 godine službe i više od 60 godina života odlučio vratiti u Veneciju i staviti na raspolaganje novim austrijskim vlastima. Uzaludno je nastojao dobiti novu službu, prihvativši naposljetku savjet prijatelja da ju potraži u „veličanstvenoj prijestolnici“ Beču.³⁷ Sačuvana korespondencija iz toga razdoblja otkriva da mu je posredovanjem „plemenite gospode“ iz visokih carskih krugova određeno mjesto boravka i službe u Zadru uz brata Cosima već 26. srpnja 1800. godine. U tom kontekstu navodi kako je nakon niza bolnih iskušenja dolazak u Zadar doživio s uzbuđenjem (*fui eccitato a venire in questa citta di Zara*),³⁸ a već 12. kolovoza 1800. svojim dobročiniteljima javlja iz Zadra da je stigao sretno te da je dobroga zdravlja u bratovoj prisutnosti.³⁹

Dostupni izvori ne govore ništa o tome koliko je Giovanni Battista boravio u Zadru na dodijeljenoj mu službi i kada je napustio grad. Sigurno je tek da je ponovno otišao u Beč jer na više mjesta nalazimo da je „voljom kraljevskog veličanstva“ u ljeto 1804. godine⁴⁰ vraćen iz Beča na službu *in casa [?] ufficiale Cesareo presidio, e governo di Zara come assistente al di lui Fratello Dragomano effettivo presso la stessa presidiale e governale magistratura*. No došavši u Zadar preuzeti službu bratova asistenta, shvatio je da je Cosimo preminuo neposredno prije njegova dolaska. Iako strašno pogođen bratovom smrću, Giovanni Battista preuzima sav teret dragomanske službe u pokrajini.⁴¹ I tada se više puta žalio na primanja nedostojna njegove službe te je kao *un suddito fedele* pismo adresirao na *Sacra Cesarea Regia Appostolica Maestà di Francesco II* s „poniznom molbom“

³⁵ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 9r (21. VIII. 1797.), fol. 10v (29. VIII. 1797.).

³⁶ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 32r (25. IX. 1798.).

³⁷ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 23r-24r (15. I. 1799.).

³⁸ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 15r-16r (nedatirano).

³⁹ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 27r (12. VIII. 1800.).

⁴⁰ Datum njegova dolaska u Zadar odredili smo spisom HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 2r-3r koji je datiran 9. VI. 1805. i u kojem se navodi da je nakon smrti brata Cosima pa do trenutka pisanja toga pisma prošla „skoro godina“ otkako vodi *Dragomanato della Dalmazia*.

⁴¹ HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 1r (nedatirano). O bratovoj smrći napisao je sljedeće: [...] *quando socaturatamente La morte me Lo rafi, e mi rafi insieme L'oggetto il più caro alla tenerezza mia, e L'unico sostegno di una povera Famiglia*. (HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 2r (9. VI. 1805.)).

da se udovolji njegovu nezavidnom materijalnom položaju.⁴² U svakom slučaju, Giovanni Battista ostao je na službi u Zadru do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji, a kada je Austrija Dalmaciju morala prepustiti Francuzima, on je bio i dragomanom Vicenza Dandola.⁴³

Tako su braća Calavrò-Imberti, došavši na službu dragomana u Zadar, sa sobom ponijela i vlastitu pismohranu u kojoj se našao i rukopis *Diario di Viaggio* iz 1761. godine. S obzirom na okolnost da su vjerojatno obojica braće svoju karijeru završila upravo u Zadru, spisi nastali njihovim djelovanjem, od kojih se najveći dio može pripisati Giovanniju Battisti, ostali su u trajnom posjedu zadarskog arhiva te i danas čine velik dio fonda Mletački dragoman Državnoga arhiva u Zadru. Štoviše, svojom raznolikom provenijencijom i sadržajnim bogatstvom ti spisi uvelike nadilaze jadranske okvire dragomanske službe u Zadru te još uvijek čekaju na zasluženu historiografsku eksploataciju.

PITANJE AUTORSTVA PUTOPISA

Autorstvo rukopisa *Diario di viaggio* iz 1761. godine uvriježeno se pripisuje mletačkom dragomanu Cosimu Calavrò-Imbertiju.⁴⁴ Međutim, detaljniji uvid u rukopise navodi nas na drugačije mišljenje o autorstvu. Razvidno je da takva interpretacija autorstva proizlazi ponajprije iz preuzimanja netočnog arhivističkog opisa te arhivske jedinice koji se nalazi na listu plave boje koji je u funkciji omota filze 109 kojoj pripadaju i dva spomenuta rukopisa ovog putopisa (p. 1 i p. 2). Na tome omotu između ostaloga stoji *Descrizione d'un viaggio da Costantinopoli al Tenedos fatto dal Dragomano Veneto Cosimo Calavro Imberti*.⁴⁵ Sam arhivistički opis filze 109 nastao je tijekom druge austrijske uprave u Dalmaciji, i to prilikom akcije prikupljanja turskih listina iz Dalmacije 1836. godine, odnosno sređivanja ovoga fonda, kako to sugeriraju i drugi arhivistički opisi.⁴⁶ S toga su mjesta potom podatak o Cosimovu autorstvu rukopisa preuzeli i drugi arhivisti. Najprije dr. Ante Strgačić koji je bilješke na talijanskom jeziku

⁴² HR-DAZD, MD, kut. 20, fil. 81, p. 18, fol. 1v (nedatirano), fol. 2r-3r (9. VI. 1805.), fol. 5r-5v (IV. 1805.).

⁴³ I. PEDERIN, Školovanje mletačkih dragomana, 49.

⁴⁴ Isti stav preuzeli su i autori ovoga članka prilikom izlaganja teme „The Journey through the Ottoman Empire of the Venetian dragoman Cosimo Calavrò-Imberti from 1761“ na međunarodnom skupu *Travellers in Ottoman Lands (TIOL) 2: the Balkans, Anatolia and Beyond* koji se 2022. godine održao u Sarajevu.

⁴⁵ HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109.

⁴⁶ HR-DAZD, MD, kut. 53, fil. 138; Sulejman BAJRAKTAREVIĆ, Turski dokumenti Državnog arhiva u Zadru, *Arhivski vjesnik*, sv. 1, br. 1, Zagreb, 1958., 594 – 596.

1953. „u svoj inventar prepisao ili u prijevodu s omota pojedinih fascikula i svežanja prenio“;⁴⁷ a isti se podatak nalazi i u sumarnom inventaru toga fonda koji se od 2002. godine koristi u Državnom arhivu u Zadru.⁴⁸

Nadalje, kriva interpretacija autorstva spisa proizlazi dijelom i iz toga što rukopisi dosad nisu bili predmetom podrobnije obrade. U sređenijem rukopisu (p. 1), za koji smo utvrdili da je nastao kronološki kasnije, nema podatka o tome tko bi mogao biti autor, iako jasno proizlazi da je riječ o jednom od dvojice sinova dragomana Marina za koje smo u prethodnom poglavlju sa sigurnošću utvrdili da su tada s njim bili na istom putovanju, i to na temelju dijela naslova *Diario di viaggio fatto con mio padre* [...] te na temelju kasnije višekratno ponovljenog navoda *il mio padre*. Međutim, u drugoj verziji rukopisa (p. 2) već u naslovu vrlo jasno stoji da je autor rukopisa ustvari Giovanni Battista: [...] *formato il [dello] Diario dal Giovane di Lingua Giovanni Battista figlio del suddito Dragomano con cui era insieme*.

Naposljetku, do takvog zaključka moguće je doći i paleografskom analizom spisa. Usporedba rukopisa dvojice potencijalnih autora, to jest braće blizanaca Cosima i Giovannija Battiste, navodi nas na zaključak da bi rukopis spisa *Diario di viaggio* ipak trebalo pripisati Giovanniju Battisti. Usporedimo li rukopis spisa koje potpisuje Cosimo (HR-DAZD, MD, kut. 36, fil. 120, p. 27, fol. 1r-4r; kut. 38, fil. 123, p. 34, fol. 2r-2v) i rukopis spisa koje potpisuje Giovanni Battista (HR-DAZD, MD, kut. 36, fil. 120, p. 6, fol. 1r-1v; p. 12, fol. 1r-2v; p. 13, fol. 1r; p. 30, fol. 1r; p. 37, fol. 1r-1v; kut. 38, fil. 123, p. 10, fol. 2r; p. 18), vidimo da rukopisi Giovannija Battiste odgovaraju rukopisu autora putopisa iz 1761. godine. Također je uočljiv kontinuitet rukopisa Giovannija Battiste iz 1761. i tijekom kasnijih četrdesetak godina njegove dragomanske službe. Pri takvom smo zaključivanju u obzir uzeli rukopise spisa s potpisom Cosima i rukopise spisa s potpisom Giovannija Battiste koji su napisani u istom razdoblju u kojem su dvojica braće bila na službi u različitim diplomatskim ispostavama mletačkog *Stato da Mar*.⁴⁹

⁴⁷ S. BARJAKTAREVIĆ, *Turski dokumenti*, 594 – 595.

⁴⁸ HR-DAZD, MD, *Sumarni inventar*, 2002., 12.

⁴⁹ Treba reći da u fondu nalazimo i spise s rukopisima nepoznatih autora koje katkad potpisuje Giovanni Battista, a katkad Cosimo, i to sa svojim prepoznatljivim rukopisima. U tom slučaju s velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da su dragomani katkad prijevođe turskih pisama diktirali drugoj osobi iz kancelarije koja ih je zapisivala. Tomu u prilog ide i primjer pisma koje je Giovanni Battista uputio bratu Cosimu iz Venecije. Rukopis teksta toga pisma autorstvo je druge osobe, no pri dnu pisma Giovanni Battista je bratu pojasnio kako je zbog njegove bolesti tekst umjesto njega ispisala druga osoba (HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 42, p. 1, fol. 24r (11. VI. 1793.)).

SADRŽAJ PUTOPISA

Godina 1761., kada je putopis nastao, jest vrijeme kada su mletačko-osmanski ratovi bili davna prošlost, jer je od posljednjeg rata i mira u Požarevcu prošlo 43 godine. Većih neriješenih i gorućih političkih pitanja između dviju strana nije bilo, što je uvelike olakšavalo vođenje politike novoimenovanom bailu Pietru Correru (1761. – 1764.). Pietro Correr je prije postavljenja bio uvelike uključen u rješavanje mukotrpnih diplomatskih razmirica i pregovora s Austrijom, a s uspjehom je razvijao i diplomatske odnose sa Svetom Stolicom, te je 1759. u svibnju stiglo njegovo imenovanje za baila, na koji će položaj zasjesti dvije godine kasnije.⁵⁰

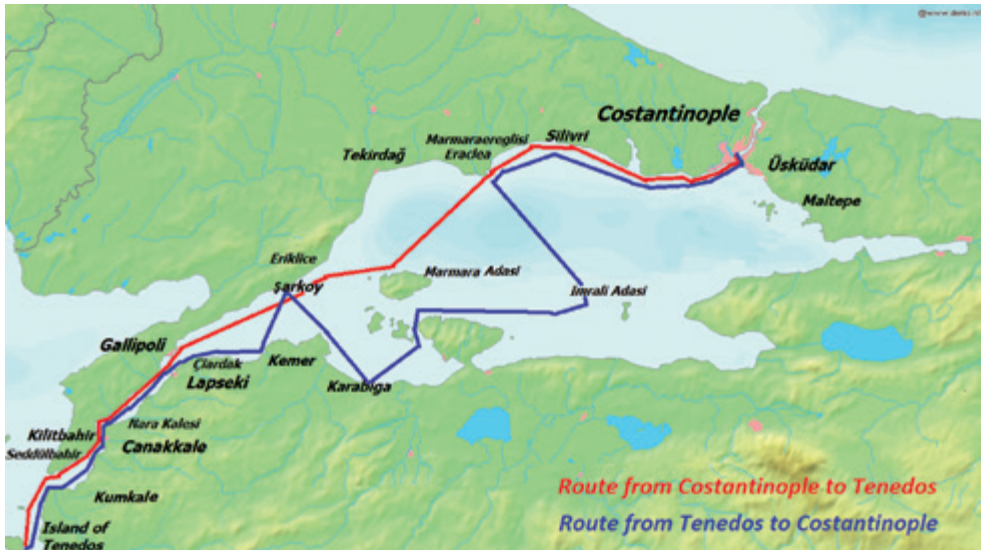
Prije analize samoga *Dnevnika*, u kojemu se put novoimenovanog baila Pietra Correrera prema Carigradu može pratiti tek od otoka Tenedosa u Egejskom moru, potrebno se osvrnuti i na nekoliko pojedinosti vezanih uz organizaciju Correrova puta na području Osmanskog Carstva do otoka Tenedosa gdje prema običaju službenici trenutnog baila dočekuju novog baila i njegovu „administraciju“.⁵¹

U izvješću što ga je tada aktualni bailo Francesco Foscari 4. travnja 1761. uputio Senatu, priložen je i prijevod spisa Porte od 20. ožujka 1761. koji je načinio dragoman Marin Calavrò-Imberti. Naslov prijevoda glasi *Traduzione di comandamento del gran Signore [...]*.⁵² Riječ je o sultanovoj zapovijedi (*ferman*) upućenoj carskim dužnosnicima, službenicima i vojnim zapovjednicima svih razina hijerarhije koji se nalaze na području od granice s Mletačkom Republikom pa do osmanske prijestolnice, bilo na kopnu ili na moru, kako bi se „prema

⁵⁰ O životu i dotadašnjoj vrlo uspješnoj karijeri P. Correrera u Beču i Papinskoj Državi vidjeti u: Paolo PRETO, Correr, Pietro, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 29, 1983., https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-correr_%28Dizionario-Biografico%29/, posjećeno 3. 8. 2022.

⁵¹ Putovanja novoimenovanih baila iz Venecije na dužnost u Carigrad nisu se nužno odvijala isključivo morskim putem. Tako Giovanni Battista Donado 1681. putuje brodom do Splita, odakle u vlastitoj pratnji te u brojnoj pratnji osmanskih vojnika i dužnosnika nastavlja putovanje karavanskim putem preko Dugopolja, Livna, Srebrenice, Beograda, Sofije, Jedrena do Carigrada. Njegov pak prethodnik Pietro Civran putovao je morem od kolovoza do potkraj listopada 1679., a poput Correrera je kod otoka Tenedosa napravio stanku, ostavši ondje čak 18 dana, prije nego je nastavio put prema Carigradu. V.: A. BENETTI, *Viaggi a Costantinopoli di Gio. battista Donado, spedito bailo alla Porta ottomana l'anno 1680.*, passim; M. BENVENGA, *Viaggio di Levante con la descrizione di Costantinopoli*, 70 – 78.

⁵² [...] diretto alli bejler beji, alli sangiak beji, alli cadì, alli capitani delle navi dell'armata regia che s'atrovano nel Mar Bianco, alli luogo tenenti e serdari della milizia de' giannizzeri, alli dizdari, o sia castellani delle fortezze, alli direttori della milizia urbana, alli doganieri delle scale ed alli voivoda de' luoghi regi, agl'ufficiali di Stato generale d'ogni ordine di milizia, alli primati de' paesi, comandanti, ufficiali ed altri che si ritrovano sì per mare, che per terra nel viaggio dal confine dello Stato veneto sino a questa metropoli imperiale. (Francesco Foscari. *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, 426).

SLIKA 2. Prikaz odlazne i povratne rute od Carigrada do Tenedosa (autor: M. Pavić – M. Banović)

običaju“ uredio siguran dolazak novog baila u Carigrad, u ovom slučaju Pietra Correrera: [...] *distinto e stimato nobile veneto Pietro Correr cavaliere. Ed imminente essendo la di lui partenza per questa parte, ricercava detto attual ambasciatore mio regio comandamento giusto il consueto ed in consonanza alle sacre capitulazioni per il sicuro e salvo passaggio e ricapito a questa metropoli del suaccennato nuovo bailo [...]*.⁵³ Prema zapovijedi, sultanovi su podanici trebali novoizabranom bailu gdje god se nađe osigurati pristojan smještaj, ne uznemiravati njegovu pratnju, štiti njihovu prtljagu, oružje i opremu, zaštititi ih od zaraznih bolesti, opskrbiti ih svime što im je potrebno i uopće omogućiti im brz i nesmetan dolazak na Portu uz pridavanje svih časti.⁵⁴

⁵³ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 426.

⁵⁴ HR-DAZD, MD, kut. 4, fil. 35, p. 3, fol. 1r-1v (verso la metà di IV. 1777.); kako se vidi, takav je postupak bio uobičajen (*giusto il consueto*) te se primjenjivao i prilikom dolaska drugih diplomatskih predstavnika. Tako je putovanje člana francuske Kraljevske akademije znanosti Josepha Pittona de Tourneforta prilikom njegove znanstveno-istraživačke ekspedicije po Osmanskom Carstvu u ime francuskoga kralja početkom 18. stoljeća bilo osigurano jednim takvim sultanovim fermanom, koji je Tournefort u prijevodu kao *Commandment* donio u knjizi svojih pisama s putovanja (Joseph P. de TOURNEFORT, *A Voyage into the Levant, Perform'd by command of the late French King, containing the antient and modern state of the islands of the Archipelago; as also of Costantinople, the coast of the Black Sea, Armenia, Georgia, the Frontiers of Persia, and asia Minor*, vol. III, London, 1741., 9 – 10).

Prema protokolu, doček baila vršio se na otoku Tenedosu (tur. Bozcaada), odakle bi bailo u osmanskoj pratnji nastavljao put prema Carigradu. Ovom prilikom, u susret novom bailu Pietru Correru iz Carigrada je poslan dragoman Marin Calavrò-Imberti, što čitamo u Foscarijevu izvješću Senatu od 15. srpnja 1761.: [...] *Lo attenderanno al Tenedo le solite galere, per dove darò pronta la mossa alla di lui obbedienza a questo fedelissimo dragomano Calavrò assieme con li uffiziali turchi che, giusto la consueta prattica, vengono assegnati dalla Porta in dovuto onore alla publica rappresentanza.*⁵⁵ Marin Calavrò-Imberti konačno je krenuo 31. kolovoza 1761. te su uz osmansku pratnju s njime bili i njegovi sinovi Cosimo i autor putopisa Giovanni Battista, obojica u funkciji *giovani di lingua*.

Opis puta započinje isplivljavanjem iz Galate. Opisuje se dinamika puta, vremenske okolnosti u vidu meteoroloških opservacija, niz naselja s obje strane Bospora te važnije luke na putu kroz Mramorno more: Silivri, Marmaraeregliši, Tekirdag. Opis prostora čitavim dijelom protkan je geografskim relacijama – udaljenostima među pojedinim lukama i naseljima, važnih za dinamiku plovidbe.

Na svom putu nešto opširniji opis Calavrò-Imberti posvećuje Galipolju, gradu u Trakiji za koji između ostalog kaže da je grad visoke kulture i trgovine. Među ostalim naseljima do izlaska iz tjesnaca Dardaneli posebno naglašava važnost grada Sultanié ili Çanakkalea, stjecišta konzula europskih zemalja, ali i važne vojne utvrde u tjesnacu. Ne čudi da Calavrò-Imberti najviše pažnje posvećuje gradovima Galipolju i Çanakkaleu, s obzirom na to da su upravo ta dva grada tijekom stoljeća uz Carigrad te Rod i Hij (Chios) bivali sjedištem osmanske pokrajine Bahr-Sefid, odnosno Eyalet of the Archipelago, poznate još i kao Eyalet of the islands of the White sea. Spomenuti ejalet, kojim je upravljao kapudan paša, druga je najstarija pokrajina utemeljena na europskom dijelu Osmanskog Carstva, nakon Rumelije.⁵⁶ Potvrda informacije o pripadnosti spomenutoj pokrajini može se iščitati iz informacija o poreznim obavezama lokalnog stanovništva prema Kapudan paši.

Već pregledom i iščitavanjem prvih nekoliko stranica ovog putopisa može se nazrijeti razlog njegova neobjavljivanja i držanja u relativnoj tajnosti, čak i nakon napuštanja Carigrada i dolaska na službu u Zadar. Tako on pri opisu Galipolja govori o brodograđevnim potencijalima toga prostora i njegovu trenutnom stanju, kojom prilikom navodi da o tome ne može dati detaljnije informacije. Nešto više činjenica, vezanih za funkcioniranje osmanskog fortifikacijsko-obrambenog sustava, iznosi pri opisu Çanakkalea – broju topova, odgovornim

⁵⁵ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 495.

⁵⁶ Milorad PAVIĆ, *Jugoistočna Europa pod osmanskom vlašću: od pada Carigrada do Svištovskog mira*, Zadar, 2014., 33.

službenicima i slično. Osmanska strana bila je svjesna da mletački dužnosnici iznose svojim vladama podatke puno većeg stupnja tajnosti. Međutim, eventualnim objavljivanjem svojeg putopisa s delikatnim informacijama Giovanni Battista Calavrò-Imberti svakako bi kompromitirao svoj položaj kao dragomana, a također i bailovu misiju u Carigradu, što bi posljedično vjerojatno dovelo do pogoršanja mletačko-osmanskih odnosa.

Vrlo brzo po izlasku iz Dardanela uslijedio je Tenedos – krajnje odredište gdje je prema protokolu trebalo sve pripremiti za svečani doček baila, čiji je dolazak uslijedio tek nakon dva tjedna, odnosno 17. rujna. Zajedno s bailom došla je i većina bailova budućeg domaćinstva s kojima će bailo surađivati u predstojećem mandatu, kao i neki uglednici koji su izrazili želju da privremeno posjete osmansku prijestolnicu. Tijekom par sljedećih dana uslijedio je prekrcaj putnika i prtljage na turske brodove, a 22. rujna krenulo se za Carigrad nakon dvodnevnog zadržavanja na ruševinama Troje.

Povratna ruta kojom se plovilo od Tenedosa prema Carigradu značajno ne odstupa od rute kojom se prethodno išlo na Tenedos, izuzev u dijelu puta kroz Mramorno more koji je išao azijskom stranom.⁵⁷ U tom dijelu autoru su najzanimljiviji Mramorni otoci te luke i naselja Kemer, Sarkoy i Ericlizze.⁵⁸ Po dolasku u Carigrad 14. listopada 1761. godine uslijedio je ceremonijalni susret sa starim bailom u Mletačkoj palači.

Izvješće o dolasku baila Correra na dužnost u Carigradu poslano je iz Pere 17. listopada 1761. te se faktografski potpuno podudara s *Dnevnikom* mladog

⁵⁷ Plovidbena ruta od Tenedosa do Costantinopola koju je koristio bailo Pietro Correr zajedno sa svojom pratnjom slijedila je uobičajenu pomorsku rutu kojom se iz Arhipelaga plovilo prema Carigradu. O izgledu rute i glavnim punktovima na njoj vidi: Jacob SPON, *Viaggi di Mons. Spon per la Dalmazia, Grecia e Levante, portati dal Franzese da D. Casimiro Freschot Casinense*, Bologna, 1688, 97–111; Joseph P. DE TOURNEFORT, *A Voyage into the Levant*, London, vol. I, 1718., 340 – 348.

⁵⁸ Putovanje na odlaznoj ruti od Carigrada do otoka Tenedosa trajalo je nepuna 3 dana, a na povratnoj ruti, čak 22 dana. Razlog takvom raskoraku u trajanju putovanja ponajprije treba tražiti u protokolarnim posjetima na povratnoj ruti, koji su po običaju prethodili uvođenju novog baila na dužnost u Carigradu, naspram što hitrijem i izravnijem putovanju ekipe za doček novog baila na otoku Tenedosu. Međutim, treba napomenuti da je trajanje puta osim o svrsi i prirodi putovanja ovisilo i o vremenskim uvjetima u kojima se vršila plovidba. Bartolomeo Crescenzo, pomorski povjesničar i dugogodišnji zapovjednik mornarice Svete Stolice, dijeli godinu na četiri razdoblja s obzirom na uvjete plovidbe. Pritom su idealni uvjeti za plovidbu od 20. svibnja do 24. rujna, dok u prijelaznim razdobljima od 24. rujna do 22. studenog, te 20. ožujka do 20. svibnja plovidba nije stalno ni sigurna ni opasna, ali može utjecati na dinamiku puta. Tijekom zimskih mjeseci plovidba se smatrala opasnom te se preporučalo brod ostaviti u luci. Bartolomeo CRESCENZIO, *Nautica mediterranea*, Roma, 1602., 287 – 288. Tako je i brod koji je prevezio novog baila, zajedno s pratećim brodovima, više od sedam dana izgubio na čekanju i povratcima u luke, zbog snažnih ili protivnih vjetrova.

SLIKA 3. Prikaz otoka Tenedosa s ruševinama obližnje Troje (ROSACCIO, G., *Viaggio da Venetia a Costantinopoli*, Venecija, 1606., 73r)

dragomana Giovannija Battiste. Zapravo je riječ o prvom zajedničkom izvještaju dotadašnjeg baila Foscarija koji je tituliran kao *ambasciatore straordinario* i novog baila Correrera tituliranog kao *bailo alla Porta ottomana*. U stvari, Corrererov dio ovog izvještaja jest na kraju Foscarijeva teksta pod podnaslovom *Postscriptum*. U bilješci se navodi da je prvi *dispaccio* Correrera upućen Senatu u trenutku njegova polaska iz Venecije *dalla nave San Carlo, Porto Quieto, li 4 luglio 1761*. Foscari svoj *dispaccio* ovako započinje:

*Il presente riveritissimo foglio di me Foscari viene illustrato dalla firma dell'eccellentissimo successore, comparso alla vista delle rive del Tophanà sul spuntar del giorno quattordeci del corrente. Non appena ricevuta la notizia, calai tosto sopra la galera a renderle quei tributi di accoglienza che sono dovuti alla dignità della rappresentanza ed al merito di sua cospicua persona, consolandomi meco stesso che abbiano d'ora innanzi a restar maneggiate le cose pubbliche dalla di lui singolare distinta virtù. Avvanzerà l'eccellenza sua a Vostra Serenità in dispaccio separato la relazione del proprio viaggio e similmente delle disposizioni colle quali s'accellera di prestarsi alle ceremonie della corte. [...]*⁵⁹

Corrererov Post scriptum: Sono pure io Correr col sommo onore di rassegnarmi a Vostra Serenità da questa gran dominante, ove mi trovo dalla mattina delli 14 corrente.

⁵⁹ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 523.

capacità e che abbiano dato di sé prova di onore e di puntualità, cioè li consoli di Vostra Serenità. In relazione di tal plausibile massima, non posso che pienamente laudare la destinazione fatta dall'attenzione e zelo di sua eccellenza nella persona del dottor Pietro Choch in console di Salonicchio, conforme al metodo tenuto da' predecessori col rassegnare la consueta patente col dispaccio numero 84. Le replicate attestazioni delli tre ultimi estimati precessori, risultanti dalli pubblici documenti, mi hanno comprovato l'ottima sua capacità ed il di lui buon servizio reso nel passato consolato da lui sostenuto in detta scala: per tutto ciò lo credo ben degno della pubblica approvazione. Immediata che questa pervenghi, sarà procurato il consueto imperial baratto affine che possi esercitare l'impiego suo consolare. Voglia Dio che sia in me talento non inferiore a' negozi: a tal fine si diriggeranno li più fervidi voti del mio spirito, confidando di vederli animati dal sovrano compatimento, che umilmente imploro.⁶⁰

Sljedeći *dispaccio* od 3. studenog 1761. iz Pere zanimljiv je kao svjedočanstvo o djelokrugu mletačkoga baila u Carigradu, kao i o prilikama i odnosima koji su Correra dočekali nakon preuzimanja službe.⁶¹ U nastavku putopisa donesen je opis putovanja izvršenog tri godine ranije, također u okolnostima imenovanja ranijeg baila Francesca Foscarija i njegova odlaska u Carigrad. Prikladno je istaknuti kako se Foscarijevo putovanje odvijalo otprilike u isto vrijeme kao ono i njegova nasljednika, a trajalo je također 22 dana.⁶² Putopis završava opisom ceremonija na dvoru u Carigradu vezanih uz baila, koji nije predmetom obrade ovog rada.

U PRATNJI RUĐERA BOŠKOVIĆA

Pietra Correra je na njegovu putu od Venecije prema Carigradu, uz poveći broj uglednih mletačkih dužnosnika, pratio ugledni dubrovački astronom i fizičar, opat Ruđer Bošković. Kada je izaslanstvo iz Carigrada 17. rujna 1761. kod Tenedosa konačno dočekalo novoga baila Correra, mladi je dragoman Giovanni Battista u svoj *Dnevnik* zabilježio i da se u bailovoj pratnji među „gospodom koja su išla vidjeti Konstantinopol samo za zadovoljstvo“ našao *il padre Boscovich Raguseo della comp.^a di Gesù celebre matematico e letterato.*⁶³

⁶⁰ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 526 – 527.

⁶¹ F. M. PALADINI, ur., *Francesco Foscari. Dispacci*, 528 – 532. O djelovanju baila Pietra Correra u Carigradu u kontekstu tadašnjih gospodarskih i političkih odnosa Mletačke Republike i Osmanskog Carstva vidjeti u: P. PRETO, *Correr, Pietro*.

⁶² Trajanje Foscarijeva putovanja također je bilo uvjetovano čestim stankama uslijed lošeg vremena: HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 1, fol. 8r-11v.

⁶³ HR-DAZD, MD, kut. 30, fil. 109, p. 1, fol. 5r.

S Boškovićem je Pietro Correr ranije ostvario najprije službene, a potom i bliske prijateljske odnose. Izvori bilježe da je Correr tijekom boravka u Beču kao mletački veleposlanik u susretima s Boškovićem „imao prema njemu mnogo obzira“. Njihova se veza kasnije produbila tijekom Correrova boravka u Rimu gdje se dugo nalazio i Bošković: „Kada je g. 1747. žena novog mletačkog poslanika stigla u Rim, odmah je pozvala Boškovića da se brine oko izobrazbe dvaju mladića iz njene pratnje, od kojih je jedan bio mladi conte Burović iz Kotora, a sve to zbog velikog Boškovićeve ugleda.“⁶⁴ U trenutku završetka Correrova mandata pri Svetoj Stolici, Bošković se nalazio u Londonu gdje je primljen u The Royal Society, no onda ga je general isusovačkog reda „stavio na slobodno raspolaganje“ Correru koji je saznao za svoju novu dužnost baila u Carigradu.⁶⁵ Correr mu potom iz Rima šalje „pismeno dopuštenje [...] da s njime ode u Carigrad [...] i da mu bude uvijek pri ruci“.⁶⁶ Dakako da je Correru imponirala prisutnost ponajvećeg europskog genija na putovanju i prilikom boravka u Carigradu, gdje mu je Bošković na temelju svojeg znanja i iskustva kao savjetnik trebao pomoći radi lakšeg i učinkovitijeg izvršavanja dužnosti baila.

S druge strane, Bošković je u svom boravku u Carigradu vidio mogućnost da osobno prisustvuje promatranju Venerinog prijelaza (tranzita),⁶⁷ astronomske pojave koja se očituje u prijelazu Venere ispred Sunca i zakrivanju (zaklanjanju, pokrivanju) dijela Sunčeva kruga, pojava koja se događa prosječno svakih šezdesetak godina. Fenomen se trebao dogoditi 5. lipnja 1761., za što su se spremali i drugi astronomi, a što je njemu osobno povjerilo londonsko Kraljevsko društvo. Ruđerovi prijatelji iz Pariza pisali su francuskom veleposlaniku u Carigradu da mu se osiguraju za to potrebni instrumenti. Boškoviću će taj fenomen ipak promaknuti, jer je na put s bailom krenuo tek krajem ljeta.⁶⁸ Sam Bošković svoje je putovanje u osmansku prijestolnicu vidio „[...] korisnim i zanimljivim. No što učiniti ako me poklisar [Pietro Correr – op.a.] ondje dugo zadrži? Nadam se u miru izgraditi koji svezak svojih *Elementata* i treći svezak dum Bena, koji bi trebao napraviti jedan prijepis sljedećih triju knjiga i izručiti ih gospodinu poklisaru, koji će mi ih donijeti u Mletke. Nadam se da ću korisno upotrijebiti vrijeme i da će boravak s njime biti ugodan. [...] U razne druge ure imat ću društvo ministara vanjskih poslova, a veći dio dana provest ću ondje za pisaćim stolom. Dobru se barem nadam.“⁶⁹

⁶⁴ Ruđer Bošković, *Grada*, knj. II., ur. Željko Marković, Zagreb, 1957., 8.

⁶⁵ R. Bošković, *Grada*, 215.

⁶⁶ R. Bošković, *Grada*, 217.

⁶⁷ Venerin prijelaz, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb, 2009., 336.

⁶⁸ R. Bošković, *Grada*, 25, 215.

⁶⁹ Ruđer Bošković, *Pisma, pjesme i rasprave*, ur. Stipe Kutleša, Zagreb, 2013., 355.

Predviđena suradnja Correra i Boškovića ipak nije u potpunosti ispunila Correrova očekivanja. Naime, kako se saznaje iz drugih izvora, Bošković je vrlo brzo po dolasku u Carigrad teško pobolio, klima mu nije odgovarala pa je već u prvoj polovici iduće godine napustio Carigrad. Bošković ipak nije ostao dužan bailu Pietru Correru. Posvetio mu je traktat *Izvjeshće o ruševinama Troje*, koje je na temelju vlastitih zapažanja, ali i zapažanja Pietra Correra, tijekom dvodnevnog obilaska ruševina na obližnjem kopnu nasuprot otoka Tenedosa, napisao na galiji na putu od Tenedosa prema Carigradu.⁷⁰ Iz bilješki što ih je ondje nakon uvida *in situ* napravio, objavio je 1784. u Bassanu dodatak trećem izdanju svojega *Dnevnika putovanja iz Carigrada u Poljsku*, naslovljen *Relazione delle rovine di Troja, esistente in faccia al Tenedo*.⁷¹

Ovo svoje djelo Bošković započinje riječima: „Izvjeshće o ruševinama Troje, prema zapažanjima pratnje Njegove Ekscelencije gosp. viteza Pietra Correra, koji se i osobno u rujnu 1761., kao bailo u Carigradu uputio na upoznavanje razvalina, od opata Ruđera Josipa Boškovića. [...] U to se vrijeme mletački *bailo*, s jednim ili dva velika mletačka ratna broda, približavao Tenedskome tjesnacu, gdje je s dijelom svoje pratnje prelazio na dvije turske galije koje mu je Veliki gospodin slao u susret, ploveći ispred ostatka i velikih posada na nekom trgovačkom brodu. Dakle, zbog navedenog prijelaza tri smo se dana zadržali u tjesnacu toga otoka [...] Predah je iskorišten za razgledavanje tih, kako ćemo vidjeti, usprkos svemu, velebnih ostataka. [...] Iskricali smo se s vodičem i krenuli prema razvalinama. Jednom od ta dva dana pošao je i sam *bailo* [...] Na temelju kratkog podsjetnika, zabilježenog na licu mjesta, kojeg je djelomično sačuvao on [njihov suputnik markiz Dondi Orologio, op. a.] a djelomično ja, te nam razbuđivao tek stečene dojmove sačuvane u mašti – tijekom narednih dana ja sam na turskoj galiji sastavio to kratko izvješće.“⁷²

ZAKLJUČAK

Obradom putopisa Giovannija Battiste Calavrò-Imbertija u ovom radu stječe se uvid u njegovu vrlo veliku važnost, i to zbog više razloga. Osim što nudi izravne

⁷⁰ Podatci o ruševinama Troje Boškoviću su bili dostupni na temelju vlastitih zapažanja, gdje se mogao osobno osvjedočiti o njihovu stanju i izgledu, kao i na temelju podataka iz brojnih djela i putopisa, među kojima posebno valja istaknuti već navedeni putopis: J. SPON, *Viaggi di Mons. Spon*, 93 – 96.

⁷¹ Marijana BORIĆ, Ruđer Bošković – the Universal Mind of his Age and the Creator of a „New World“, <https://www.bib.irb.hr/997800>, posjećeno 3. 8. 2022.

⁷² Ruđer BOŠKOVIĆ, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb, 2006., 131 – 132.

informacije o povijesno-geografskom, gospodarskom i ostalim aspektima promatranog prostora, putopis svojim kontekstom znatno upotpunjuje mozaik saznanja o diplomatskim odnosima Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u 18. stoljeću. Isto tako, njegovom detaljnijom obradom omogućen je daljnji napredak u poznavanju djelovanja pripadnika dragomanske obitelji Calavrò-Imberti u dosad nepoznatim ili nedovoljno poznatim razdobljima njihova djelovanja, vezanih i uz službu u našim krajevima, čime se sagledava važnost ovog putopisa i za hrvatsku historiografiju. Ona također proizlazi i iz opisa prilika i okolnosti u kojima se našao i Dubrovčanin Ruđer Bošković, pratilac novog baila prilikom njegova puta u Carigrad. Nadalje, sustavnom raščlambom putopisa, temeljenoj na njegovoj višeslojnoj obradi i iznošenju novih činjenica, omogućena je reinterpretacija nekih dosad uvriježenih tvrdnji, koja pojedine predmete rasprave, a ponajprije pitanje autorstva putopisa, prikazuje u drugačijem svjetlu. Na temelju svega izloženog može se zaključiti kako je *Diario del viaggio* Giovannija Battiste Calavrò-Imbertija doista vrijedno djelo, a skromnim prinosom u ovom radu nipošto nije iscrpljen bogat fond informacija koje putopis nudi.

IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENI IZVORI:

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (HR-DAZD), Mletački dragoman (MD)

OBJAVLJENI IZVORI:

BENETTI, Antonio, *Viaggi a Costantinopoli di Gio. Battista Donado, spedito bailo alla Porta ottomana l'anno 1680.*, Venezia, 1688.

BENVENGA, Michele, *Viaggio di Levante con la descrizione di Costantinopoli*, Bologna, 1688.

BOŠKOVIĆ, Ruđer, *Dnevnik putovanja iz Carigrada u Poljsku*, Zagreb, 2006.

BOŠKOVIĆ, Ruđer, *Grada*, knj. II., ur. Željko Marković, Zagreb, 1957.

BOŠKOVIĆ, Ruđer, *Pisma, pjesme i rasprave*, ur. Stipe Kutleša, Zagreb, 2013.

CAMOCIO, Giovanni Francesco, *Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di venetia, ad altri principi Christiani, et al signor Turco, nouamente poste in luce*, Venetia, 1646.

PALADINI, Filippo Maria, ur., *Francesco Foscari. Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, Venezia, 2007.

ROSACCIO, Giuseppe, *Viaggio da Venetia a Costantinopoli, Per mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santa*, appresso Giacomo Franco, Venetia, 1606.

SPON, Jacob, *Viaggi di Mons. Spon per la Dalmazia, Grecia e Levante, portati dal Franzese da D. Casimiro Freschot Casinense*, Bologna, 1688.

de TOURNEFORT, P. Joseph, *A Voyage into the Levant, Perform'd by command of the late French King, containing the antient and modern state of the islands of the Archipelago; as also of Constantinople, the coast of the Black Sea, Armenia, Georgia, the Frontiers of Persia, and asia Minor*, vol. I – vol. III, London, 1718 – 1741.

LITERATURA:

BAJRAKTAREVIĆ, Sulejman, *Turski dokumenti Državnog arhiva u Zadru*, *Arhivski vjesnik*, sv. 1, br. 1, Zagreb, 1958., 594 – 596.

CRESCENZIO, Bartolomeo, *Nautica mediteranea*, Roma, 1602.

DURSTELER, R. Eric, *Venetians in Constantinople*, Baltimore, 2006.

HANSS, Stefan, *Baili e ambasciatori*, u: *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti*, Zbornik radova, ur. Maria Pia Pedani, Venezia, 2013., 35 – 52.

PAVIĆ, Milorad, *Istočni Jadran u talijanskim tiskanim geografskim priručnicima 16.-18. stoljeća*, doktorska disertacija, Zadar, 2006.

- PAVIĆ, Milorad, *Jugoistočna Europa pod osmanskom vlašću: od pada Carigrada do Svištovskog mira*, Zadar, 2014.
- PEDERIN, Ivan, Školovanje mletačkih dragomana za turski, arapski, perzijski i hrvatskosrpski jezik od XV do XVIII stoljeća i njihova služba, *Istorijski zbornik*, sv. 9, Banja Luka, 1988., 35 – 51.
- ROTHMAN, E. Natalie, *The Dragoman Renaissance*, Ithaca, 2022.
- SOLAR, Milivoj, *Književni leksikon*, Zagreb, 2011.
- ŠIMUNKOVIĆ, Ljerka, *Problematika prevođenja povijesnih dokumenata na talijanskom jeziku*, Zadar, 2018.
- Venerin prijelaz, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 11, gl. ur. Slaven Ravlić, Zagreb, 2009., 336.

MREŽNE STRANICE:

- BENZONI, Gino, Civran Pietro, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 26, 1982., [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-civran_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-civran_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno 3. 8. 2022.
- BORIĆ, Marijana, Ruđer Bošković – the Universal Mind of his Age and the Creator of a „New World“, <https://www.bib.irb.hr/997800>, posjećeno 3. 8. 2022.
- GIULLINO, Giuseppe, Donà (Donati, Donato), Giovanni Battista, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 40, 1991., [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-dona_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-dona_(Dizionario-Biografico)/), posjećeno 3. 8. 2022.
- PRETO, Paolo, Correr, Pietro, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 29, 1983., https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-correr_%28Dizionario-Biografico%29/, posjećeno 3. 8. 2022.

Milorad PAVIĆ
Marin BANOVIĆ

THE JOURNEY THROUGH THE OTTOMAN EMPIRE
BY THE VENETIAN DRAGOMAN
GIOVANNI BATTISTA CALAVRÒ-IMBERTI OF 1761

SUMMARY

In 1761, Giovanni Battista Calavrò-Imberti wrote a travelogue under the title *Diario di Viaggio*, in which he described the journey through the Ottoman Empire between Constantinople and the island of Tenedos. The journey was organised within the context of introducing the bailo in service in Constantinople. Bailo was the highest Venetian diplomatic representative in the relations with the Ottoman Empire, whilst the dragomans were the most responsible members of his staff. In addition to being translators and interpreters for oriental languages, they often autonomously communicated with the Ottoman officials in the field. The dragoman family Calavrò-Imberti marked the second half of the 18th century through their operation. One of the members of this dragoman family, Giovanni Battista, merely an apprentice (*giovane di lingua*) at the time, participated in 1761 in the entourage of the newly-appointed bailo from Tenedos to Constantinople, and left a manuscript writing in the form of travelogue witnessing these events.

In the first part of the paper, the dragoman family Calavrò-Imberti were presented through the service rendered by their members – first the father Marino, and later his sons – twin brothers Giovanni Battista and Cosimo. Next, the issue of the authorship of the *Diario* was problematized, as a result of which the work was argument-based attributed to Giovanni Battista, and not Cosimo, as historiography sources had previously wrongly stated. Following, the circumstances under which the travelogue itself had been composed were analysed, primarily through the prism of functional diplomatic relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire. In conclusion, the subject journey was examined. As the famous Ruđer Bošković of Dubrovnik partook in this journey too, the travelogue bears witness to that part of the life and work of one of the greatest minds of the world.

Keywords: travelogue, dragomans, Calavrò-Imberti, 18th century, Ottoman Empire.

